

ІЗМАЇЛЬСЬКО-БЕССАРАБСЬКА СТАРООБРЯДНИЦЬКА ЄПАРХІЯ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ (1857-1946)

І.Ф.Кучерявенко

(кандидат історичних наук, старший викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В данной статье рассматриваются особенности епархиального управления Измаильско-Бессарабской старообрядческой епархии в период ее функционирования в Южной Бессарабии.

The article describes peculiarities of diocesan management of Izmail-Bessarabian starover (old rite) diocese when it functioned in South Bessarabia.

Старообрядницька єпархія з центром у м. Ізмаїлі була заснована румунським урядом у 1857 р. Зрозуміло, що за радянських часів діяльність старообрядницьких установ не могла стати предметом наукового аналізу. В умовах незалежної України поселення старообрядців на півдні Бессарабії в своїх працях розглядали С.Таранець (1), О.Пригарін (2), О.Панкратов (3), А.Федорова (4) та ін. Однак в історіографії відсутні праці, які б ґрунтовно висвітлювали історію Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії.

Поза увагою науковців залишилася духовна, виховна, місіонерська та освітня спадщина представників старообрядницького духівництва і прихожан Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії. А ті аспекти, які зрідка висвітлювались у науковій літературі, не завжди відповідали об'єктивній реальності.

Мета дослідження полягає у тому, щоб дослідити особливості єпархиального управління Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії.

Виходячи з місіонерських завдань, Ізмаїльсько-Бессарабська старообрядницька єпархія важливу роль відводила організації богословської освіти, налагодженню духовного виховання у церквах, школах та боротьбі з „протирозкольницькими місіонерами”.

Управління приходами Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії здійснювалося, перш за все, шляхом контролю над приходськими школами. „Глибоко усвідомлюючи необхідність навчання, ми просимо дозволити нам завести свої власні школи, де наші діти, зміцнюючись у вірі батьків своїх, вивчали б, окрім того, інші науки” – писали у 1881 р. старообрядці у зверненні до російського уряду (5, 1132). Проте їх голос не був почутий. Старообрядці змушені були відкривати підпільні школи та різноманітні старообрядницькі гуртки, які навчали грамоти населення. Поліція стежила за тим, щоб старообрядці самовільно не відкривали шкіл. Звертає увагу на себе факт високого відсотку грамотності серед старообрядців. Цю особливість старообрядців (на відміну від українського та молдавського населення) відмічають багато дослідників. Кількість освічених серед них була досить значною: вже в 50-х рр. XIX ст. офіційні дослідники побуту старообрядців відзначали, що серед старообрядців 1 освічений припадає на 3 неосвічених. В Ізмаїльському повіті народні вчителі, що вийшли зі старообрядництва, докладали не мало зусиль у розповсюдженні освіти серед населення (6, 40).

Система духовної освіти в Ізмаїльсько-Бессарабській старообрядницькій єпархії була дворівневою і передбачала загальну та професійну освіту. Перший, загальноосвітній рівень включав навчання грамоти і церковного співу. Другий рівень – найбільш талановиті діти навчалися малювати ікони, вести церковне богослужіння та вчити інших. Так з'являлись іконописці, дяки і вчителі.

В різний час приходські школи налічували від 15 до 40 дітей в одному приході. В Ізмаїльсько-Бессарабській старообрядницькій єпархії такі школи існували при кожному приході. Плата за навчання протягом місяця становила 15 рублів за одного учня. Вчителем у приходській школі могла бути освічена людина, яка мала виховні та організаторські здібності.

В першу чергу загальноосвітні приходські школи призначалися для дітей духівництва, але в них навчались і діти прихожан. У школах навчали читання, письма та церковного співу. Навчання починалося з вивчення слов'янської абетки і старослов'янської мови. Весь курс грамотності складався з азбуки (перший рік), канонів і часослова (другий рік). Для обраних запроваджувалося читання Псалтиря та інших церковних книг. Далі продовжували навчання окремі особи, які становили старообрядницьку „інтелігенцію”. Простий народ задовольнявся часословом, Псалтирем, часто навіть однією азбукою і канонами за упокій – лише б згадати своїх батьків і вміти прочитати домашні молитви (7, 1040).

Поряд із семирічною дитиною можна було зустріти на шкільній лаві і літню людину. Учні розподіляли за наявністю у школі різних книг. Були, наприклад, „азбучники”, „псалтирники” та інші. Учні дробилися на нескінченні підгрупи, якими керував один викладач. Він мав карати учнів і щохвилини опускав на голови своїх вихованців свою указку (7, 1041).

Розглянемо один день в такій школі. За словами старожилів старообрядницьких сіл Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії, що самі були учнями такої школи в минулому, „навчальний день, звичайно, починався тим, що учні приходили і приносили із собою різні „калачі”, „витушки”, пироги, які склалися вчителем на піч. Потім починалася загальна молитва „Начал”. Перехрестившись і благословившись, діти розкривали книги, брали гарні, фігурні указки, і починалося читання того, що було вивчене раніше. Той, хто кінчав читання, міг звернутися до вчителя і просити у нього благословення на нову „заучку” (8).

Говорячи про приходські школи Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії, потрібно додати, що вони були підпільними, розташовувалися в землянках або на нижніх поверхах. Звідти не доносилося жодного звуку на вулицю. В таких школах не було ані столів, ані лавок. Так було зручно „замести сліди” при появі представників влади. При небезпеці діти розбігалися, виносячи з собою книги, а вчитель, що залишався, прикидався глухим, діставав який-небудь чобіт і перетворювався на „тимчасового шевця”. Звинуватити його в „злочині” було особливо важко, якщо у нього був бездоганний паспорт.

Свідок тих часів Кузьмін Венедикт Єліферович говорить: „Жодна влада не закривала приходські школи, окрім радянської. Школи були змушені піти в підпілля. Церковно-приходські школи переїхали на хати, де ми продовжували своє навчання. Моїм учителем був дід Стефан Нікулін, у нього, окрім мене, було 6 чоловік. В іншій хаті учила співу бабця Поломіха, у якої теж було до 8 чоловік. Тоді, коли проходили уроки у цих хатах, один учень сидів на огорожі і стежив за тим, що відбувається, щоб вчасно повідомити про небезпеку. Директор школи Трофім Ігнатович штрафував батьків тих дітей, які ходили в такі школи” (8).

Крім основних уроків, учні з учителем з’ясовували інформацію про те, що відбувається у своїй єпархії, про престольні свята, про благочестиві старообрядницькі родини. Випускники таких шкіл поповнювали церковні хори, продовжували старі традиції та церковні обряди.

В Ізмаїльсько-Бессарабській старообрядницькій єпархії, крім приходських шкіл, діяли також училища для старообрядців у м. Ізмаїлі та м. Вилкове. Православні місіонери писали: „Років п’ять тому назад на південному горизонті старообрядництва з’явився талановитий вчитель Іван Степанович Логінов. Оселився він у м. Ізмаїлі – центрі південних старообрядців, де посів посаду вчителя в міському приходському училищі для старообрядців. У вільний час Логінов приділяв масу енергії на розвиток дитячого церковного хору. Його ім’я з вдячністю згадують у м. Кагулі, Вилковому та інших містах Бессарабії, де він всіляко сприяв відкриттю училищ для старообрядців. У 1909 р. І.Логінов переїхав на таку ж посаду до Одеси...” (9, 2).

В старообрядницьких училищах Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії існували навіть бібліотеки, які постійно поповнювались новою літературою не тільки богословського, а й наукового змісту.

Одним із основних обов’язків єпископа старообрядницької єпархії була регламентація богослужінь: установа або відміна служб, молитов, хрестових ходів, контроль за святкуванням знаменних дат, а також нагляд за регулярним відвідуванням прихожанами церков та виконанням церковних таїнств.

Особливо пильну увагу стану приходського духовництва приділяли єпископи Аркадій Васлуйський (1857 – 1877) та Анастасій Лебедев (1881 – 1906). Єпископи розробили детальні інструкції старостам, які стежили за станом приходських церков, поведінкою духовництва.

Єпископ Анастасій Лебедев увійшов в історію Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії як найактивніший її діяч. Багато розпоряджень єпископа Анастасія свідчать про його діяльну участь в управлінні єпархією. Наведемо деякі з них: наказ про заборону участі старообрядців в місіонерських бесідах з православними; наказ про обов’язки сільських священників наглядати за збереженням ікон у своїх храмах; наказ, який приписував священникам навчати своїх прихожан символу віри та закликати їх відвідувати церкви в святкові дні; наказ про суворе дотримання старих церковних звичаїв та обрядів, а саме: кожному старообрядцю неодмінно носити церковний каптан (сibirку), а жінкам у капелюхах у церкву не ходити (10, 435).

Про активність старообрядницького єпископа Анастасія Лебедева свідчить той факт, що його запрошували на важливі єпархіальні з’їзди до Москви, Білої Криниці, Ясс. Єпископ Анастасій брав участь у подорожі старообрядницьких єпископів до святих місць Єрусалима. Ці свідчення можна знайти на сторінках журналу „Старообрядець” за 1906 р.: „14 березня старообрядницькі єпископи Мелетій Саратовський і Олександр Рязанський у супроводі одного священника і начетника С.Бистрова виїхали за кордон з метою відвідати під час Пасхи Єрусалим. Їх маршрут: Одеса, Константинополь, Салоніки, Палестина. На шляху проходження до них приєднається, як перекладач, ізмаїльський єпископ Анастасій, підданий Румунії, який добре знає грецьку та турецьку мови. С.Бистров, як член Саратовської архівної комісії, має видане йому зазначеною комісією свідоцтво, за допомогою якого мандрівникам надано доступ до всіх закордонних установ, де можна буде особисто познайомитися з багатьма пам’ятниками старообрядництва. Паломники планують відслужити на березі Йордана молебень” (7, 1115).

Єпископ займався також комерційними справами, що негативно вплинуло на його авторитет серед старообрядців єпархії. Архівні документи 1899 р. свідчать, що „останнім часом авторитет Анастасія і вплив

його на ізмаїльський розкол дещо послабшали, внаслідок заняття його комерцією. Він купив на публічних торгах при Кишинівському окружному суді паровий млин, що знаходиться на головній вулиці в м. Ізмаїлі, і цілком віддався служінню млину, в якому влаштував для себе окрему келію, де проводить більшу частину часу. Окрім цього, опікун старообрядницької Різдваної церкви м. Ізмаїла Дмитро Троятин нещодавно пред'явив своєму єпископу позов у розмірі 400 руб. і ще більш принизив авторитет Анастасія” (11, 650).

На початку ХХ ст. православне духовництво змушене було значно більше, ніж у попередні десятиліття, приділяти увагу місіонерській справі. Уряд прагнув укласти перемир'я з розкольниками, сектантами та іновірцями. Поступово сформувалася структура єпархіальних протирозкольничих місій, до яких входили єпархіальний архієрей – голова місії, єпархіальна місіонерська рада, її повітові відділи, єпархіальні та окружні місіонери і парафіяльне духовництво.

Великою проблемою для православної протирозкольничої місії було поширення старообрядництва в Ізмаїльському повіті. За даними місіонерських звітів кінця ХІХ – початку ХХ ст., старообрядці в Ізмаїльському повіті становили: „у м. Ізмаїл – 2381 особа, Нова Некрасівка – 1426 осіб, Стара Некрасівка – 1301 особа, в Ізмаїльському жіночому монастирі – 20 черниць, в Архангело-Михайлівському чоловічому монастирі – 39 ченців, в Ялпугській Косі – 154 особи, в Кілії – 1510 осіб, у Вилковому – 2699 осіб, у Жебріянах – 1507 осіб, у Муравлівці – 1103 особи, в Корячці – 651 особа, в Підкові – 484 особи, в Петропавлівському чоловічому монастирі – 40 ченців” (10, 435).

У місцевостях, де старообрядництво було особливо поширеним, з числа місцевого духовенства утворювались пастирсько-місіонерські гуртки і братства. Такий гурток на початку ХХ ст. існував і в місті Ізмаїлі. Членами гуртка були православні протоієреї і священники церков Ізмаїльського повіту. Православні священники намагалися пояснити старообрядцям „згубність бути в розколі і бути у відділенні від святої церкви під управлінням незаконного священства”. Члени гуртка збиралися у вільні вечори для спільного обговорення нових статей, надрукованих в старообрядницькому журналі „Церковь”. Православні місіонери повинні були наставляти та повчати розкольників, переконувати їх відмовитись від власних переконань у питаннях віри і перейти у православ'я. Заходи православного кліру далеко не завжди досягали своєї мети (10, 435).

Рядове православне духовенство у більшості випадків намагалось уникати прямих контактів із старообрядцями. Священники періодично виступали з повчаннями проти розколосоктантства, але переходили у парафії зі старообрядцями наважувались лише окремі особи.

Якщо старообрядці приймали „нову віру”, вони мусили пройти обряд „відречення від розколу і приєднання до православ'я”. Як правило, для цього необхідно було подати письмове прохання на ім'я православного єпископа. Слід відзначити, що далеко не завжди „добровільне” рішення було щирим. Дуже часто старообрядці оголошували про свій вихід з розколу тільки для того, щоб звільнитись від переслідувань за „стару віру” з боку церковної влади.

За наявності „відречення від розколу” старообрядці на цілий тиждень переходили в розпорядження православного собору. Протягом цього часу вони були зобов'язані поститися та щоденно бути присутніми на всіх богослужіннях, що відбувались в соборі. Одному зі священників доручалось навчити їх символу віри та основних молитов, а також читати їм вголос книги про істинність православної віри. Через тиждень ті, хто навертався до православ'я, повинні були піти на сповідь до православного священника. У неділю в соборі священник прилюдно читав їм „клятвене сповідання розкольників від розколу до православної віри приходящим”, і тільки після цього вони допускались до причастя. Ті, що навернулися до православної віри, давали письмове зобов'язання „про неповернення до старообрядництва” (12, 76).

У 1826 р. некрасівці-старообрядці, що проживали в м. Ізмаїлі, звернулися до цивільного начальства з проханням про дозвіл відбувати службу священнику Михайлову, який прибув до них з Калузької губернії. Новоросійський генерал-губернатор, уповноважений намісник Бессарабської області, граф М.С.Воронцов 26 лютого 1826 р. зажадав від архієпископа Кишинівської єпархії Дмитра Сулими (1821 – 1844) видати відповідне розпорядження. Архієпископ відповів: „Якщо ізмаїльські некрасівці та старообрядці погодяться, подібно старообрядцям м. Одеси, повернутися до лона православної церкви, тоді на підставі найвищого наказу... їм надається право обирати і проміж себе достойних священників, які, по благословенню єпархіального архієрея, будуть відправляти для них службу Божу, таїнства за стародрукованими книгами”. Тоді ж архієпископ Дмитро доручив ізмаїльському православному протоієрею М.Глизяну порадити некрасівцям, що проживають в м. Ізмаїлі, обрати зі свого середовища гідну людину для посвяти в священники. Протоієрей М.Глизян доповів архієпископу, що „він всіляко радив некрасівцям вчинити так, але вони заявили, що вже привезли з Росії готового священника” (10, 400). Спроба запровадити єдиновірство в Ізмаїльсько-Бессарабській старообрядницькій єпархії не вдалася.

Друга спроба мала місце за правління Кишинівською єпархією православного архієпископа Неофіта (1892 – 1898). В Ізмаїльсько-Бессарабській старообрядницькій єпархії заснували єдиновірську школу. За повідомленням в Ізмаїльську міську управу уповноважених від єдиновірської громади Івана та Єрмолая

Душакових, „святий Синод дав дозвіл на відкриття в м. Ізмаїлі єдиновірського приходу з церквою та школою ...” (13, 5). Єдиновірський прихід був відкритий 19 лютого 1895 р. Жалування священика становило 300 руб., псаломщика – 100 руб.. В наступному році у м. Ізмаїлі була побудована єдиновірська церква, однак через 5 днів після освячення вона була спалена. За страховку у розмірі 12 500 руб. була побудована кам'яна церква. 16 жовтня 1898 р. вона була урочисто освячена преосвященим Аркадієм (10, 401).

Переходи старообрядців до єдиновірської громади драгували ізмаїльських старообрядців. Вони вступили в полеміку з православними, переслідували відступників, які сумнівались в істинності старообрядницького вчення. Православний учитель В.Праведний у статті „Жебріанські старообрядці” писав, що „липовани, узявшись за дубинки, вигнали з села священика Ф.Усова за його перехід до православ'я” (14, 494).

Прихильник старообрядництва Ф. Мельников у старообрядницькій газеті „Слово правди” (№ 6 за 1898 р.) надрукував статтю „Дещо про єдиновірство та єдиновірців”, яка була розповсюджена окремою брошурою в Ізмаїлі та повіті. „Єдиновірці, – писав він, – це колишні старообрядці, але зараз при кожному вдалому випадку прагнуть відхреститися від своєї належності до старообрядництва. Вони відмінні від старообрядців тим, що мають своїх священиків, які підпорядковуються ортодоксальній церкві” (10, 405).

Ці статті викликали певний резонанс серед православних місіонерів, які намагались характеризувати єдиновірців з позитивного боку. На сторінках Кишинівських Єпархіальних Відомостей (№ 8 за 1895 р.) була надрукована стаття ізмаїльського старообрядця Єрмолая Душакова, де говорилося про переваги православної церкви та вказувалося на помилки старообрядницького вчення. Подібні статті були непоодинокі (10, 128).

Старообрядницький єпископ Анастасій (Лебедев) у 1902 р. видає розпорядження, яким забороняв старообрядцям відвідувати місіонерські бесіди. В цьому ж році в Ізмаїльському повіті запровадили посаду „противониконівського місіонера” в особі священика Архангело-Михайлівського старообрядницького монастиря Веніаміна Резанова.

Місіонерські з'їзди Кишинівської єпархії в кінці XIX ст. дійшли висновку, що єдиновірство в Ізмаїльсько-Бессарабській старообрядницькій єпархії не отримало поширення і з часом перестало існувати. Причиною цього було те, що ця робота здійснювалася поспіхом, без належної підготовки.

Можна погодитися з І. Покровським, що невдала спроба використання єдиновірства для ліквідації старообрядництва яскраво свідчить про те, що само старообрядництво не “зводилося лише до формального обрядового протесту; розкол на Русі мав глибоке коріння соціального протесту проти пануючої церкви, держави та їх ідеології” (15, 137). На думку деяких дослідників старообрядництва, бессарабські старообрядці, які не відчули таких утисків, як їх одновірці з центру Росії, займалися не полемікою з православними, а зберігали етнічну культуру та істинну віру, що і знайшло відображення на сторінках їх видань.

Старообрядницьке духівництво Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії зробило вагомий внесок в культуру, освіту та організацію духовного життя єпархії. Переважна більшість духовенства єпархії була не тільки освіченими людьми, а й активно навчала грамоти своїх прибічників та їхніх дітей. На території Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії діяли приходські школи та училище.

1. Таранец С.В. Куренёвское Тримонастырьё: история русского старообряднического центра в Украине. – К., 1999.
2. Пригарин А.А. Переселение некрасовцев из Добруджи в Бессарабию: 1830 – 1835 гг. // Культура русских старообрядцев в национальном и международном контексте. – Вып. 3. – Бухарест, 2001.
3. Панкратов А.В. От востока направо: История, культура, современные вопросы старообрядчества. – М., 2000.
4. Федорова А. Старообрядницькі общини Південної Бессарабії у XIX – першій половині XX ст.: історико-конфесійний аспект: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича. – Одеса, 2005.
5. Старообрядческая мысль (Ежемесячный церковно-общественный журнал). – М., 1916.
6. Мельгунов С.П. Старообрядцы и свобода совести / о необходимости для старообрядцев отделения церкви от гос-ва / Ист. очерк. – изд. 2-е. – М., 1917.
7. Старообрядческая мысль (Ежемесячный церковно-общественный журнал). – М., 1914.
8. За розповіддю дяка старообрядницької церкви Введення Богородиці с. Нова Некрасівка Кузьміна Венедикта Єліферовича, 1935 р.н., від 12 січня 2004 р. в с. Нова Некрасівка Ізмаїльського району Одеської області.
9. Воловей Ф. Раскол и противораскольническая миссионерская деятельность в Кишинёвской епархии в 1912 г. // Кишинёвские епархиальные ведомости. – 1913. – № 22 – 23. – отд.оф.
10. Воловей Ф. Отчёт епархиального миссионера южного района Кишинёвской епархии за 1900 г. // Кишинёвские епархиальные ведомости. – 1901. – № 18. – отд.оф.

11. Стадницкий А. Состояние раскола и сектанства в Бессарабии по миссионерским отчётам за 1899 год // Кишинёвские епархиальные ведомости. – 1890. – № 14 – 15. – отд. неоф.
12. Виденева А.Е. Ростовский архиерейский дом и система епархиального управления в России XVIII века / А.Е. Виденева; отв. ред. С.М.Каштанов; Ин-т всеобщей истории. – М, 2004.
13. ЦДАК України. Ф. 442. Киевского, подольского и волынского генерал-губернатора. – Оп. 795. – Спр. 16. Донесення про надання Австрійським урядом дозволу російським розкольникам у Буковині вибрати єпископа з числа їх одновірців у Росії. 1845 р. – арк. 2,5,6, 22 – 28.
14. Праведный В. Жебриянские старообрядцы (Из записок сельского учителя) // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1891. – № 16.
15. Покровский И. Русские епархии в XVI – XIX вв., их открытие, состав и пределы: Опыт церковно-исторического, статистического и географического исследования. – Т.2. – Казань, 1913.